

СИСТЕМАТА ЗА ПРОФЕСИОНАЛНО ОРИЕНТИРАНЕ И КОНСУЛТИРАНЕ НА ДЕЦА СЪС СПЕЦИФИЧНИ ПОТРЕБНОСТИ В БЪЛГАРИЯ – ИСТОРИЧЕСКИ ТЕНДЕНЦИИ И СЪВРЕМЕННО СЪСТОЯНИЕ

Моника Богданова

Софийски университет „Климент Охридски“

Резюме. Статията представя историческото развитие и тенденциите в създаването, развитието и актуалното състояние на системата за професионално ориентиране и консултиране на деца със специфични потребности.

Keywords: vocational guidance and counselling, children with specific needs, trends and policies, special education

В исторически план, грижите за отглеждане и възпитание на децата с увреждане са се поемали от семейството и рода. Така е било още преди създаването на българската държава. По-късно, с приемане на християнството през IX в., организираните грижи за деца със специфични потребности са се осъществявали от Църквата, като нейната функция освен религиозна до голяма степен е била и социално-просветна. Сведения за лечението на „аномални деца“ се откриват през IX – X в. в „Шестоднев“ на Йоан Екзарх, както и в „Небеса“. Известно е, че Кл. Охридски, И. Рилски, поп Богомил са се занимавали с лечителска дейност на слепи, неми и недъгави. По време на турското робство липсват официални данни за отношението към децата с увреждания, но освен църквата голяма роля за лечението, отглеждането и развитието им са имали семейството и родът.

След Освобождението грижите за децата със специфични потребности преминават от семейството и Църквата към държавата. С обнародването на Закона за просвещението от 1891 г. се поставя юридическото начало на образованието на деца със специфични потребности – „телесно или умствено недоразвитите или повредени деца“ се освобождават от задължителното обучение в основния етап, като е необходимо да представят документ от училищното настоятелство и медицинско свидетелство пред инспекцията по образование. В Закона се предвижда и обучение на тези деца, но на практика това се случва няколко години по-късно със създаването през 1898 г. от немския сурдопе-

дагог Фердинанд Урбих на първото частно училище за глухонemi деца. По-късно училището се превръща в Държавен институт за глухонemi, в който учениците освен музикално образование получават възможност и за усвояване на занаят (като кошничарство, метларство, пантофарство, четкарство, ръчно и машинно плетиво). По този начин се поставя началото на специалното образование в България.

С откриването през 1904 г. на Института за слепи по предложение на тогавашния министър на образованието проф. д-р Иван Шишманов се правят първите крачки в обучението и усвояването на занаяти и от слухово увредени деца. По негово предложение в училищата се открива длъжност учител-лекар, който следи здравословното състояние на учениците и преминаването им през периодични прегледи. Задачата на Института е била да осигури подслон за слепи деца, но и да провежда възпитателна и обучителна дейност, като в същото време реализира и дейности за усвояване на занаяти. В Закона за народното просвещение от 1909 г. се регламентират организацията и дейността на институтите за слепи и глухи деца – в чл. 472 се разписва задължението на Министерството на народното просвещение да издържа институти, като по този начин предоставя възможност за възпитание и обучение на слепи и глухонemi деца според степента на увреждане. В чл. 474 се посочва, че в тези учебни заведения се изучават предметите от основното училище, като в Института за слепи се отделя повече време за музика и занаяти, в Института за глухонemi – за рисуване, моделиране и ръчна работа. През 1911 г. във Варна изцяло на държавна издръжка се открива още едно училище от интернатен тип за слепи, а през 1924 г. – и в Пловдив.

Със създаването през 1921 г. на Медицински факултет към Софийския университет „Св. Климент Охридски“ се учредява и Медико-педагогическо общество, чиято основна цел е да работи с деца с отклонения в развитието и по-конкретно – с умствено изостанали деца. Интересът към умствено изостаналите деца се обуславя от нарасналият им брой в периода след Първата световна война. За председател на дружеството е избран проф. Д. Кацаров, а негови съмишленици и членове са били лекари и педагози. По-късно обществото се преименува на Грижи за бавноразвиващите се деца в България и бележи началото на развитие на олигофренопедагогиката у нас. Така лекарите от училищата приемат ролята на първите инициатори за въвеждане на помощното обучение, а скоро след това към тях се присъединяват и педагози. Основните дейности на медико-педагогическото общество са били насочени към организираното, целенасочено обучение и възпитание, подобряване на грижите за деца с умствена изостаналост. На база проведено изследване от съмишлениците на обществото и получените данни за броя на умствено изостаналите деца в София през 1922 г. се разкрива спомагателен клас за умствено изостанали деца. По-късно се откриват помощни паралелки и в други градове

на страната (Варна, Пловдив, Русе и др.). Въпреки безспорната роля на подобен тип специализирани класове някои от тях съществуват за кратко поради редица причини, като например липса на учители със специална подготовка. През 1930 г. в София педиатърът проф. д-р Стефан Ватев основава и първата Детска съвещателна станция за „психично дефективни деца“. Три години по-късно се издава и специална наредба за организирани грижи за тези деца. По инициатива на медико-педагогическото дружество и под ръководството на проф. Димитър Кацаров през 1937 г. се открива първото в България Помощно училище с пансион, наречено Възпитателен институт „Развитие“⁽¹⁾.

До навечерието на Втората световна война в България се откриват редица учебни заведения и организации, подпомагащи обучението и възпитанието на „аномални деца“. През 1934 г. по инициатива на д-р Стоян Белинов се създава Дружество за закрила на глухонемите, което открива Дом за възрастни глухонемци в София, стремейки се да осигури работа на глухонемите, усвоили дърводелски занаят. Година по-късно се създава и Дружество на глухонемите, учредено от хора с увреден слух (през 1944 г. се преименува на Съюз на глухонемите в България, а негов правопреемник е Съюзът на глухите в България). Скоро след това съвместната работа на организациите води до разкриване на училища за глухонемци в редица градове в България. След Първата световна война, през 1919 – 1920 г. в София се откриват няколко паралелки за заекващи деца, като през 1924 г. се създава и Говорно-лечебно училище, което обаче просъществува само три години. В началото на XX век, в рамките на организираното медико-педагогическо обгрижване на деца с невросоматични увреждания, се разкриват първите детски санаториуми в страната (във Варна и Трявна), а през 1923 г. и първите два ученически лагера (морски ученически лагер във Варна и планински в Бистрица). Година по-късно в София се създава и Комитет за детските летовища, за който има данни, че до 1950 г. развива значителна дейност. През 1937 г. се открива и Център за децата с телесни недостатъци, но поради ограничени финансови възможности организацията функционира в рамките на 2 г. По-късно се развива и всеобхватна мрежа от болнични, санаториални, оздравителни и соматопедични училища.

С установяването през 1944 г. на нов политически строй специалните училища се интегрират в системата на образованието, което изиграва важна роля за развитието им като пълноценни учебно-възпитателни заведения, бързо се разширява мрежата на училищата, подобрява се материалната им база, пристъпва се към подготовка на учители специалисти. През 1945 г. Министерството на народната просвета открива второто училище за слепи деца във Варна, създават се рехабилитационни и професионални центрове и производствени предприятия, а през 1951 г. се учредява Съюзът на слепите в България, който развива активна дейност по посока медицинско, социално-битово, културно и професионално подпомагане на хора със зрителни увреждания. Грижите за

умствено изостаналите деца се поемат от държавата, като се въвежда задължително и безплатно образование. Съгласно Закона за народната просвета от 1948 г. се разработва ново учебно съдържание с цел повишаване на общообразователната и трудовата подготовка на учениците. Откриват се редица нови помощни училища, помощни училища-интернати, помощни детски градини в различни области и градове на страната, създават се нови учебно-помощни предприятия²⁾. Началото на учебно-помощните предприятия е поставено от държавно предприятие „Труд“, което с Постановление на МС от 1952 година е преустроено като Учебно-производствено предприятие „Труд“ за квалификация и преквалификация на лица с намалена работоспособност. През 1959 г. централното ръководство на УПП „Труд“ е закрито и клоновете в градовете Пловдив, София, Варна и Горна Оряховица се обособяват като отделни предприятия под ръководството на съответните окръжни народни съвети. Част от институциите и работещите към тях УПП функционират като самостоятелни, а други са прикрепени към общообразователните училища – някои от тях са в големите градове на страната, а по-тежките форми на заболявания са разположени в малки населени места. За тези деца към системата на Министерството на здравеопазването се откриват Домове за деца с тежки телесни и душевни недъзи, в които се предоставят грижи за деца с умерена, тежка и дълбока умствена изостаналост. В началото на 1954 г. в София се създава първият логопедичен кабинет към Министерството на просветата, а след това такива кабинети се разкриват и в други градове. Някои от тях се обединяват и функционират като логопедични училища и логопедични училища с интернати (правоприемник на такова логопедично училище е сегашният логопедичен център в София). Развиват се също така и летни логопедично-диагностични лагери. Към 2001 г. в страната има около 200 логопедични кабинета, които обслужват масовите училища и детски градини. За децата със слухови увреждания се създават условия за обучение и професионална подготовка в зависимост от степента на увреждане, като се откриват и центрове за рехабилитация на слуха и говора. Особено внимание се обръща и на ранната диагностика, която се е провеждала от яслена възраст. Преименуваното през 1944 г. Дружество на глухонемите в България осигурява възможности за професионално-трудова реализация, организира и ръководи социална, културно-просветна и художествена дейност.

Системата на образованието на децата със специфични потребности (СП)³⁾ до 1989 г. включва: детски градини (за деца с интелектуална недостатъчност, за глухи, слабочуващи, слепи, слабовиждащи деца, за деца с речеви нарушения); училища (за деца с интелектуална недостатъчност – помощни училища; за глухи, слабочуващи, слабовиждащи, слепи, заекващи деца; за деца с нарушен слух и интелектуална недостатъчност; за деца с общо недоразвитие на речта; за глухи или слепи младежи и девойки – средни трудово-политех-

нически вечерни училища); логопедични кабинети и пунктове за ученици с нарушения в речта, посещаващи Единното средно политехническо училище; центрове за рехабилитация на слуха и говора за деца от яслена, предучилищна и училищна възраст. Важна роля в рамките на държавната политика през този период се отнежда на професионално-трудова подготовка – приетият през 1959 г. Закон за по-тесна връзка на училището с живота регламентира необходимите предпоставки за осъществяване на професионално-трудова обучение в помощните училища. Едновременно с изграждането на институционална инфраструктура за грижи, обучение и възпитание на деца със специфични потребности се поставя началото на действаща система за издирване, регистриране, проучване, диагностика и подбор на тези деца за специалните учебно-възпитателни заведения.

Системата на професионално ориентиране и консултиране (ПОК) в България, инфраструктурата и реализирането на целенасочена професионална и консултантска дейност започва да се осъществява след 1944 г. Преди това се реализират практически кампании за популяризиране на професионалното ориентиране от страна на учителите от професионалните училища, а виден представител на тези инициативи е проф. Д. Кацаров. Издават се периодики, чрез които се популяризират системите на професионално ориентиране в западноевропейските страни. Въпреки желанието и стремежа на учители и общественици до края на 1944 г. няма данни за съществуващи частни бюра, кабинети и лаборатории за професионална ориентация.

Със създаването на Централна комисия по професионално ориентиране към Министерството на народната просвета, след Решение на Пленума на българските учители през 1963 г., се поставя началото на системата за ПОК в страната. Във всеки окръг се създава комисия по професионално ориентиране на окръжно и училищно равнище, в която работят педагози, психолози, лекари, икономисти. Законово организацията и дейностите по ПОК се уреждат през 1968 г. с Постановление на МС на НРБ „За училищната профориентация и осигуряване младежи за работа“. Така на практика окончателно започва да действа първата държавна система на професионално ориентиране у нас. Основните принципи на системата отразяват задължителния характер на професионалния избор за учениците от VIII и XI клас, въпреки че формално изборът на професия е свободен, той се осъществява въз основа на два признака – учебен успех и желание, както и регионален принцип на разпределяне на работната сила⁴⁾.

В Постановлението от 1968 г. се указват формите и методите на работа в психопедagogическото, медицинското и социално-икономическото направление на училищното и професионалното ориентиране. Регламентират се правомощията и ръководните функции на отделните институции, които имат отношение към професионалното ориентиране и консултиране. Създава се Междудомовен съвет, чийто председател е министър-председателят, а чле-

нове са заместник-министрите на народното здраве, на труда и социалните грижи и представители на други институции и обществени организации. Организационно-методично ръководство и контрол осъществяват Министерството на народната просвета, Министерството на народното здраве и Министерството на труда и социалните грижи. Назначават се и консултанти – научни работници към Междуправителствения съвет, които разработват научно-методически насоки за училищно и професионално ориентиране и предоставят научно ръководство и помощ на всички институции.

Органите на народните съвети по училищно и професионално ориентиране, които се създават, са към:

- Министерството на народната просвета (МНП) – Окръжни методични кабинети по училищно и професионално ориентиране, отдели „Народна просвета“, Окръжни комисии по училищно и професионално ориентиране, Общински комисии по училищно и професионално ориентиране, Училищни комисии по училищно и професионално ориентиране, Тричленни комисии, съгласно Наредбата за приемане на учениците в средните политехнически училища, техникумите⁵⁾;

- Министерството на народното здраве (МНЗ) – отдели „Народно здраве“, Хигиенно-епидемиологични инспекции (ХЕИ), Комисии за методично ръководство по училищно здравеопазване, Ученически поликлиники, Лекарски консултативни кабинети към лечебните заведения;

- Министерството на труда и социалните грижи – Окръжни държавни инспекции по труда.

През този период се приемат редица официални документи, които регламентират и подпомагат обучението, училищното и професионалното ориентиране и консултиране на ученици със специфични потребности, например:

- Списък на заболяванията от 1962 г., при които учениците не се допускат да работят в училищните работилници, промишлените предприятия и селско-то стопанство;

- Наредба за предварителните и периодичните прегледи на работниците и служителите от 1953 г.;

- Инструкция за медицинското освидетелстване на кандидатите за промишлени училища и за трудови резерви от 1958 г., в която е поместен и списък на болестите, които възпрепятстват кандидатстването в такива учебни заведения;

- Списък на противопоказанията, възпрепятстващи приемането на работа с вредни вещества от 1958 г.;

- Справочник на кандидатстудентите при постъпването им във висшите и полувисшите учебни заведения;

- Заповед на МНЗ от 1970 г., с която се утвърждават Списък на професиите, подходящи за професионално ориентиране на ученици с хронични заболя-

вания и физически недъзи, и Списък на хроничните заболявания и физически недъзи, които дават предимство при кандидатстване в подходящи учебни заведения. Подходящите трудови дейности за хронично болни и с физически увреждания ученици са 41. Талантът, училищният успех и знанията също се взимат предвид при насочване към подходящо училище или професия: „Така например болният ученик с проявени математически заложби и знания може да се напъти към областта на икономиката, но този със слаб успех и без проявени дарби е редно да се насочи към работа по изготвяне на облекло“ (Възвзова, 1972)⁷⁾. Списъците се включват в издадена през 1970 г. Наредба за прием на ученици в IX клас на СПУ, гимназиите, професионално-техническите училища, техникумите, училищата по изкуствата и медицинските училища в РБ. В наредбата е разписана процедурата за насочване на болни ученици към подходящо за тях обучение – извършва се на базата на данни от училищната комисия по училищно и професионално ориентиране, Лекарска консултативна комисия и тричленната комисия към Окръжните методични кабинети по училищно и професионално ориентиране.

- Правилник на МНП за общообразователните и трудово-политехнически-те училища от 1965 г., който урежда дейността на специалните училища;

- Примерна програма за училищно и професионално ориентиране на МНП, Научноизследователски институт по образование, Централен институт за усъвършенстване на учители, Софийски държавен университет от 1970 г. В нея се посочват стъпките за провеждане на професионална консултация и насочване към подходящо обучение и професия. Прилагат се и следните проекти за медицинска документация по училищно и професионално ориентиране – Медицинска карта за профконсултация на здрав ученик, Медицинска карта за профконсултация на болен ученик, Здравен анамнестичен лист за родителите;

- Проект на Указание за училищно и професионално ориентиране и насочване на работа на лица с хронични заболявания и физически недъзи от 1972 г.;

- Проект на Методично указание за изучаване личността на ученика от 1972 г.

По отношение на децата със специфични потребности организирани и целенасочени дейности по професионалното ориентиране и консултиране се реализират предимно в рамките на училищното образование. Изследването на здравното състояние на всяко дете заема централно място в насочването към подходяща професия. Ранната диагностика на заболяванията се осъществява от училищен лекар, който установява не само „особеностите на протичане на болестния процес в боледуващия орган, но и възможностите на организма като цяло“. При деца със специфични потребности се реализира **отрицателна професионална консултация**, в рамките на която се взема предвид и

възраст-та за допускане до обучение за определена професия, продължителността на обучението, характерът на работата, условията на труд и нормативните разпоредби във връзка с дадена професия⁸⁾. Прилага се предимно медицинският модел, като професионалното насочване се осъществява от лекар и психолог, следвайки разпоредбите, залегнали в Наредбата за предварителните и периодичните медицински прегледи на учащите се в техникумите, СПТУ и ПТУ от 1977 г. на Министерство на народното здраве и Наредбата за приемане на учениците в средни учебни заведения на МНП. В тези документи се посочват различните видове и форми заболявания, както и специалностите от промишлеността, по които могат да се обучават или да работят младежи и девойки със специфични потребности. Приема се схващането на руски автори, че професионалното насочване към определена професия трябва да се основа на разбирането за разделението на професиите в три групи: тежки, средни и леки, като първата група е абсолютно противопоказана за учениците със специфични потребности⁹⁾. А. Божанов посочва, че при младежи и девойки с нервни и психични заболявания ПОК трябва да се основава на възможността избраната професия „да бъде упражнявана успешно, без това да се отразява на здравето и самочувствието им, и от друга – да се използва максимално трудът като лечебен и възстановителен фактор (не като терапия – бел. моя)“. Едновременно с оценката на здравното състояние и съобразяването с дефицитите професионалното ориентиране трябва да се реализира и в съответствие с „личните им наклонности и предпочитания. Избраната професия трябва да ги изпълва с оптимизъм, себеувереност, перспектива и сигурност“¹⁰⁾. Авторите отбелязват, че при лека форма на умствена изостаналост е възможно системно обучение в помощно училище и усвояване на по-прости професии чрез продължаване на образованието в професионално-технически училища, техникуми или други видове средни учебни заведения. Посочва се, че умствено изостаналите деца „по правило са трудоспособни, като нерядко им се удава да усвоят относително квалифицирани професии и да ги изпълняват добре“. При хронично болни ученици някои от противопоказанията при професионален избор са: тежък физически и умствен труд, неблагоприятни условия на трудовата среда, нощен труд, изправена позиция на тялото, голямо разстояние между дома и работното място и други.

В миналото насочването към подходяща професия се е реализирало в съответствие с особеностите на увреждането и дефицита. Основните усилия са били по посока усвояване на занаят и трудови умения, а самият процес на обучение е следвал методиките на специалното образование. Така, дейностите по професионално ориентиране и консултиране на деца със специфични потребности са се осъществявали в системата на училищното образование, следвайки принципите на специалното образование и медико-педагогическия модел.

Някои автори систематизират различни видове хронични заболявания и увреждания, в съответствие с които се посочват и конкретни професии или характеристики на професии и професионални области, подходящи за реализация, например:

- *смущения на двигателните функции* – в зависимост от степента и локализацията на увреждането противопоказани са професии, изискващи голямо физическо напрежение, силни и точни движения на пръстите, работа с малки детайли и др.; реализиране на трудова дейност в седяща позиция е възможно само при нарушения на долните крайници;

- *смущения на сетивата* – противопоказани са дейности, свързани с добро функциониране на сетивата;

- *нарушения с пароксизмален (пристъпен) характер (епилепсия, мигрена, нарколепсия)* – противопоказани са професии, упражнявани при опасни производствени условия като изкачване на височини, близост до вода и огън, работа с движещи се машини – например шофьори, машинисти, ватмани, кранисти, ръководители на движението и т.н.;

- *смущения в интелектуалното развитие* – могат да упражняват професии в съответствие със степента на увреждането при условия, неизискващи бързо взимане на решения, реакции и стресови ситуации, повишена съобразителност; подходящи са спокойни и неотговорни специалности;

- *отклонения в характеровата сфера (психопатия, характеропатия)* – изборът на професия се осъществява съобразно вида и степента на отклонението, възможностите за трудова компенсация и особеностите на професията; противопоказани за професии, свързани с психично напрежение и работни условия от механичен или токсичен характер;

- *функционални разстройства на висшата нервна дейност (неврози)* – в тежките им форми се налага насочване към професии с ниско психично напрежение, липса на нощен труд, шум, вибрации, висока температура.

По отношение на нервните и психичните увреждания на учениците и за целите на училищното и професионалното ориентиране се акцентира върху някои от следните особености:¹¹⁾

- *трайно засягане на мирисните функции* – ограничен професионален избор в сферата на хранително-вкусовата промишленост и заведенията за обществено хранене;

- *трайна периферна парализа на лицевия нерв* – ограниченията произтичат от лицевата асиметрия, лагофталм и произтичащото от него дразнене на окото; неподходящи професии са педагогическите дисциплини, медицинските специалности, търговия и обслужване, някои професии в областта на изкуството, производства, свързани с голяма запрашеност и наличие на дразнещи химически вещества; не се препоръчва и работа, свързана с резки температурни промени;

– *заболявания на зрителния нерв* – обучение на младежи и девойки с нарушено зрение (намалено зрение над 9 диоптъра) не се разрешава в съществувалия тогава Висш институт за физическа култура (днешната Национална спортна академия), Висш институт за театрално изкуство (сега НАТФИЗ) – с изключение на специалността „Театрознание“, и учителските институти;

– *изолирана увреда на слуховия нерв* – не се допуска кандидатстване във Висшия машинно-електротехнически институт (за специалността „Подвижен железопътен състав“), Висш медицински институт, Висш институт по физическа култура, Българска държавна консерватория, учителските институти и факултетните филиали на висшите педагогически институти; противопоказани са професии като специалности в сферата на музиката, медицински сестри, фелдшер, акушерка, сервитьор, шофьор, телефонист, стенограф, строител, леяр, кранист, както и професиите, упражнявани в шумна обстановка, поради допълнително влошаване на слуха. Изборът на професия се осъществява след консултация с невролог и специалист по ушни болести. За подходящи се посочват професии като: лозарство, градинарство, овощарство, моделиране на мъжко и дамско облекло, геодезия и картография, фотография, художествена бродерия и др. Подходящи специалности са математика, биология, химия, архитектура, растителна защита, геодезия и др.;

– *засягане на двигателните функции на горните крайници* – взима се предвид видът на парализата, дали увреждането е едностранно, или двустранно, кои мускули не функционират и др. При пълна двустранна парализа на горните крайници подходящи професии са радиоговорител, наблюдател на метеорологични уреди и др. Съгласно Наредба No 0-1 от 1972 г. на МНП се дава възможност на младежи и девойки след прекаран детски паралич и запазени възможности за извършване на определени дейности и съхранена мускулна сила да бъдат приемани с предимство в техникумите и професионално-техническите училища по специалности като производство на меки детски играчки, керамично-стъкларска декорация, конструиране и моделиране на дамско облекло и др. Ограничен е достъпът за обучение в Биологичния, Геолого-географския и Химическия факултет на Софийския държавен университет, в Минно-геоложкия, Медицинския, Ветеринарномедицинския институт, учителските институти, Висшия институт по изобразителни изкуства, Българска държавна консерватория, Висшия институт по хранителна промишленост и др. В зависимост от характера и степента на увреждане подходящи специалности са философия, математика, право и др. Професионалният избор се реализира след консултиране с невролог и самоинформиране относно бъдещите условия на труд след завършване на специалността;

– *засягане на двигателните функции на долните крайници* – подходящи са професии, изискващи седяща позиция на тялото – шивач, модист, чертожник, часовникар, счетоводител, книговодител и др. Предимството при кандидатстване в учебно заведение се регламентира от Наредба No 0-1 от 1972 г. на

МНП и се ползва след представяне на свидетелство от ЛКК и ТЕЛК. Такива специалности са художествена обработка на метална бижутерия, животновъдство, стенография и машинопис, икономика на вътрешната и външната търговия и др. Подходящи специалности в областта на висшето образование са философия, филология, математика, право, а професии – преводач, библиограф, редактор, информатор, птицевъд, кранист, икономист и др.;

– *епилепсия* – професионалното ориентиране се осъществява с помощта на лекар-психиатър. Противопоказани са професии, упражнявани при опасни условия на работната среда (височини, работа с огън и електричество, в близост до движещи се машини, под земята и др.), при управление на машини. Неподходящи специалности са свързаните с военна отбрана и охранителна дейност, а трудови дейности, предполагащи работа с много хора, психично натоварване, шум, повишена отговорност и динамика са противопоказни.

Специалистите, отговорни за провеждане на дейности по ПОК на ученици със специфични потребности, са основно училищният лекар, лекар специалист, психиатър.

Училищният лекар извършва задължителния здравен преглед при насочване към подходяща професия независимо дали ученикът има регистрирано заболяване. Учениците, подлежащи на такъв преглед, са във възрастовата група 13 – 17 г. Към общата част на медицинския преглед се включват следните изследвания и данни: антропометрични и физиометрично, соматоскопия, полово развитие, физическа дееспособност, проверка на органите и системите на органите, състояние на анализаторите, неврологичен статус, а в хода на разговора по време на прегледа се наблюдава и поведението, трудности в говора, интелигентност, развитие, познания, култура, езиков речник. За целите на медицинския преглед се разработва и проект на Медицинска карта за професионална консултация за болен ученик, която към настоящия момент не се прилага¹²⁾. Разговорът по време на установяване на здравния статус на ученика е основна техника за провеждане на професионално консултиране – освен областта на своята компетентност лекарят проучва и предпочитания, нагласи, мотивация, интереси към определена професия, ценности, способности, умения, условия на живот и труд. Училищният лекар не е специалист и при необходимост пренасочва към по-компетентен лекар, но трябва да е запознат и да има широка медицинска култура и знания за възрастовите особености, патологичните отклонения в здравословното състояние, потенциалното компенсиране или еволюция на заболяването, законите и разпоредбите, касаещи професионалното ориентиране и консултиране, икономическото развитие на района, в който работи. В случай на заболяване по-нататъшните срещи и дейности по ПОК се реализират в присъствието на родителите. Предмет на обсъждане и рефлексия са не само противопоказанията за извършване на определен вид труд, но и характеристиките на избраната професия с оглед влия-

нието им върху здравословното състояние. Лекарят координира дейността си и работи в екип с преподаватели, педагози и психолози и след приключване на медицинския преглед, при наличие на заболяване, насочва ученика към лекар специалист, който прави по-детайлна диагностика. След това ученикът се явява пред Лекарска консултативна комисия (ЛКК), която издава протокол за вида и степента на увреждане. Протоколът се представя от кандидатите (за продължаване на образованието или за работа) пред тричленна комисия по училищно и професионално ориентиране към народните съвети, в която участва и лекар от Окръжния методичен кабинет по училищно и професионално ориентиране, познаващ професиограмите на различни трудови дейности и противопоказанията за дадено заболяване.

След 1989 г., с настъпването на дълбоки социално-икономически и политически промени и преход към свободна пазарна икономика, изградената до този момент система за професионално ориентиране и консултиране постепенно се превръща в неефективна и неспособна да отговори на новите обществени реалности. Липсата на компетентен мениджърски подход, средства и общата несигурност в утрешния ден водят до закриване на ключови органи и институции, които имат отношение към проблема. Няколко години по-късно, в зората на демокрацията, започва отново да се осъзнава и потребността от нова система на професионално ориентиране. Така, през 1994 г. Министерството на науката и образованието разкрива Център за изследване и обучение по професионално ориентиране (ЦИОПО) и регионални Педагогически консултативни кабинети (ПКК). Създадените през 1952 г. УПП „Труд“ и домовете за курсисти към тях през 1991 г. се преобразуват в Социално учебно-производствени заведения (СУПЗ), а след това центрове (СУПЦ) за квалификация и преквалификация на трудоустроени и с увреден слух и зрение лица, хора с увреждания и такива с умствена изостаналост. В тях се осигурява професионална квалификация и преквалификация на лица от 14 до 35 г., които са с определена степен намалена работоспособност, с различни умствени и сетивни увреждания, както и на деца над 14 г. от семейства в неравностойно положение. Към Агенцията за социално подпомагане се разкриват социални услуги за деца и хора с увреждания в общността – например Центрове за социална рехабилитация и интеграция, Дневни центрове за деца с увреждания и такива за възрастни с увреждания, СУПЦ. Въвеждат се и педагогически съветници в училищата, но въпреки това, предвид социално-икономическата обстановка в страната, високото равнище на безработица и свиване на пазара на труда, реално системата на професионално ориентиране и консултиране не функционира. По данни на НСИ от 30.04.2014 г. за обучението и възпитанието на деца със специфични потребности, освен в системата на масово образование, дейности се осъществяват и от 11 оздравителни, 47 за деца с умствени увреждания и 6 училища за деца с увреден слух, с нарушено зрение и логопедични.

През 1999 г. се приема Закон за професионално образование и обучение, който утвърждава системата на професионално ориентиране като част от системата на професионално образование. Този документ е един от основните правни регламенти, имащи пряко отношение към професионалното ориентиране и консултиране. Измененият през 2014 г. чл. 4 от Закона указва структурата на системата на професионално образование и обучение, а именно – професионално ориентиране, професионално обучение и професионално образование, и валидиране на професионални знания, умения и компетентности.¹³⁾ Според чл. 6 професионалното ориентиране, професионалното обучение и професионалното образование се осъществяват по професии и специалности, включени в Списъка на професиите за професионално образование и обучение. Създава се и Национална агенция за професионално образование и обучение, която осъществява контрол и регулира дейностите по професионално обучение и професионално ориентиране. Центровете по информация и професионално ориентиране осъществяват безплатно професионално ориентиране на ученици и други лица и се финансират от държавния бюджет, общинския бюджет, дарения, собствени приходи, национални и международни програми. Националната агенция поддържа и регистър на центрове по информация и професионално ориентиране – към 19.12.2013 г. броят на центрове в страната е 21. През 1998 г. се открива и Национален ресурсен център за професионално ориентиране (НРЦПО) като част от Центъра за развитие на човешките ресурси. През 2007 г. се преименува на Еврогайдънс център и ролята му, като част от Еврогайдънс мрежата, е да допринася за развитието на консултативните практики в България и да подобрява качеството на информацията за възможностите за професионално обучение и ориентиране в европейските страни.

Промени настъпват и в понятийния апарат на професионалното ориентиране и консултиране. Европейската директива анулира понятието ПОК и въвежда кариерно ориентиране. Длъжни да съблюдават предписанията, българските експерти на ключови места (МОН, НАПОО и др.) въвеждат машинално в редица нормативни актове „новото понятие“, заличавайки особеностите на професионалното ориентиране.

В началото на 2009 г. Националната агенция за професионално образование и обучение разработва и приема национален документ за развитие на системата на професионалното ориентиране и консултиране, наречен Пътна карта за кариерно ориентиране в България за периода 2009 – 2013 г. Документът определя основните цели и приоритетни направления за развитие на политиките и практиките в областта на кариерното ориентиране за посочения период. В него обаче децата и младежите с увреждане не се споменават.

В края на 2010 г. МОМН стартира проект за създаване на система за кариерно ориентиране в училищното образование в България, а в изпълнение на Стратегията за учене през целия живот се създават 28 регионални центъра за

кариерно развитие и се наемат 150 кариерни консултанти. Така процесът на професионално ориентиране и консултиране се реализира от външни за училището кариерни консултанти. Тази практика е в своето историческо начало и все още не биха могли да се изведат позитивите – явно е обаче, че проектът се реализира тромаво, изискват се твърде много административни усилия, един кариерен консултант по места трябва да направи над 300 консултации с деца, на които изисква ЕГН и съгласие на родител – тежка и тромава процедура, която често свежда консултантите до администратори. Децата със специфични потребности допълнително натоварват кариерните консултанти и те предпочитат да работят с групата¹⁴⁾.

Във всички тези Пътища обаче детето със специфични потребности не е планирано – работата с него по посока консултиране и насочване е според решенията на специалистите в конкретната ситуация на консултиране на ученици.

Всъщност правната рамка е тази, която отваря Пътища. Съществуващата в България по отношение на ПОК е очертана чрез следните нормативни актове:

- Закон за професионалното образование и обучение (ЗПОО);
- Закон за насърчаване на заетостта (ЗНЗ) и Национален план за насърчаване на заетостта;
- Закон за висшето образование;
- Закон за народната просвета;
- Правилник за прилагане на Закона за народната просвета;
- Списък на професиите за професионално образование и обучение;
- Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020;
- Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищно възпитание и подготовка 2006 – 2015;
- Национален план за изпълнение на Европейската гаранция за младежта – предвижда конкретни мерки, сред които: предоставяне на професионално ориентиране в училищата, вкл. във висшите учебни заведения; организиране и провеждане на специализирани трудови борси за младежи (през 2014 г. са планирани 28 младежки трудови борси); специализирани трудови посредници в ДБТ за работа с младежи; мерки, насърчаващи и подпомагащи интеграцията на пазара на труда: професионално ориентиране на всеки регистриран безработен младеж; включване в групово мотивационно обучение; предоставяне на субсидии на работодателите да разкриват работни места за младежи; стажуване и чиракуване; насърчаване на териториалната мобилност чрез предоставяне на средства за явяване пред работодател или за пренасяне на покъщнина при започване на работа в друго населено място; насърчаване на започването на самостоятелна стопанска дейност чрез предоставяне на грантове за стартиране на самостоятелен бизнес,

както и на средства за обучение и консултантски услуги; за младежи до 24 г. включително се предвижда също професионално ориентиране и кариерно консултиране, включване в обучения (за професионална квалификация, ключови компетентности и мотивационно), насочване към работни места на първичния пазар на труда, както и към субсидирана заетост, за стажуване и чиракуване. Разработват се и дейности за идентифициране и активиране на младежи, които не са регистрирани в бюрата по труда, не работят и не учат;

- Актуализирана стратегия по заетостта на РБ 2008 – 2015;
- Пътна карта за кариерното ориентиране в България;
- Наредба № 3 от 27 април 2000 г. за здравните кабинети в детските заведения и училищата – чл. 7, т. 4 разписва задължението на медицинските специалисти да участват в дейности по образователно и професионално ориентиране на ученици при преминаване в по-горна степен на обучение.

Въпреки законодателните усилия съществуват редица пропуски в нормативното осигуряване при изграждането на работеща и координирана система на ПОК. Според „Анализ на системата за осигуряване на качество на професионалното образование и обучение в България“, изготвен от Балканския институт по труда и социалната политика през 2011 г., следните акценти заслужават внимание:¹⁵⁾

- в Закона за професионалното образование и обучение липсва регламент за непрекъснатото професионално ориентиране и кариерно развитие като основа на качеството на професионалното образование и обучение;

- в Закона за насърчаване на заетостта (ЗНЗ) е отделено незначително внимание на професионалното ориентиране, като се посочва, че включването на безработните лица в обучение за придобиване на професионална квалификация, организирано от Агенцията по заетостта, може да се предхожда от професионално ориентиране. Професионалното ориентиране се осъществява от АЗ и от лицензирани институции по реда на Закона;

- в Закона за народната просвета липсва държавно образователно изискване (ДОИ) за професионално ориентиране и кариерно развитие;

- създадени са едва три центъра за информация и професионално ориентиране, което води до заключението, че „липсва система за професионално ориентиране в страната“¹⁶⁾.

Дейностите по професионално ориентиране и консултиране на деца със специфични потребности се реализират в контекста на общата рамка, като липсва цялостна визия и политика в полето. Както и при опитите за изграждане и развитие на работеща система за професионално ориентиране и консултиране, така и тук се работи предимно на проектен принцип и европейско финансиране, като липсва сътрудничество и координация между отговорните институции и организации.

Документите, определящи държавната политика по отношение ПОК на децата със специфични потребности, са:

- Закон за народната просвета и Правилника за прилагане на ЗНП (чл. 48, ал.3 – учениците със специални образователни потребности, които не постигат ДООИ и завършват с удостоверение за завършен VIII клас, могат да продължат обучението си в IX клас на училища, които организират професионално обучение по част от професия или по професия за придобиване на първа степен на професионална квалификация);

- Закон за професионално образование и обучение – чл. 32 – за учениците със специални образователни потребности се организира професионално образование и професионално обучение, съобразено със съответното увреждане; за учениците със сензорни увреждания се организира професионално образование или професионално обучение по професии или по част от професия, обучението и упражняването на които са подходящи за здравословното им състояние; за учениците с умствена изостаналост се организира професионално обучение по част от професия или по професии за придобиване на първа степен на професионална квалификация. Чл. 32а, указващ реализирането на професионално обучение и професионално ориентиране за ученици с хронични заболявания – съобразено със здравословното им състояние;

- Закон за закрила на детето;

- Закон за интеграция на хората с увреждания;

- Национален план за интегриране на деца и ученици със специални образователни потребности в системата на образованието;

- Наредба № 1/ 23.01.2009 г. на МОН за обучение на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания;

- Наредба № 11 /28.03.2005 г. на МОН за приемане на ученици в държавни и в общински училища;

- Наредба №3/15.04.2003 г. на МОН за системата на оценяване;

- Наредба № 3 от 27 април 2000 г. за здравните кабинети в детските заведения и училищата¹⁷⁾;

- Правилник за дейността на ресурсните центрове – чл. 8, т. 5 – извършват дейности по консултиране на ученици със специални образователни потребности и техните родители за възможностите за професионално образование и обучение и професионална реализация;

- Постановление 63 на МС от 11 април 1991 г. – регламентира дейността на СУПЦ;

- Списък на професиите за професионално образование и обучение и Списък на заболяванията за приемане на ученици в профилирани гимназии, профилирани паралелки в гимназии или СОУ.

Институциите и организациите, имащи отношение към професионалното ориентиране и консултиране на деца със специфични потребности, са:

– Агенция по заетостта – дирекции „Бюро по труда“, дирекции „Регионална служба по заетостта“, към които от края на 2013 г. започват да се създават Центрове за кариерно развитие; Ателиета за търсене на работа, които предоставят услуги по професионално ориентиране, съпътствани с психологическо консултиране, формиране на мотивация за участие в учене през целия живот;

– Национална агенция за професионално образование и обучение;
– Център за развитие на човешките ресурси (Национален ресурсен център за професионално ориентиране);

– Министерство на образованието, младежта и науката;

– Министерство на здравеопазването;

– Министерство на труда и социалната политика;

– Държавна агенция за закрила на детето;

– Агенция на хората с увреждания;

– Центрове за социална рехабилитация и интеграция – социална услуга към Агенцията за социално подпомагане. Съгласно ППЗСП, Допълнителни разпоредби, §1, т. 22 „Център за социална рехабилитация и интеграция е комплекс от социални услуги, свързани с извършване на рехабилитация, социално-правни консултации, образователно и професионално обучение и ориентиране, изготвяне и осъществяване на индивидуални програми за социално включване“. По данни на Агенцията за социално подпомагане към 31.07.2014 г. съществуват 34 Центъра за социална рехабилитация и интеграция;

– Наблюдавано жилище – социална услуга към АСП. Основна дейност е провеждането на професионално ориентиране (изследване и актуализиране на професионалната ориентация; мотивиране за правилен професионален избор; професионално консултиране за търсенето и предлагането на пазара на труда; развитие на умения за търсене на трудова заетост; развитие на умения за самопредлагане на пазара на труда; индивидуална подготовка за явяване на интервю – изготвяне на автобиография и мотивационно писмо; информиране и посредничество за образователни и стажантски програми за професионална квалификация в страната и чужбина; установяване на контакти с дирекции „Бюро по труда“; установяване на контакти и сътрудничество с: работодателски организации, водещи бизнес организации, малък и среден бизнес) на младежи, навършили 18 години, които напускат специализирана институция, преходно жилище или защитено жилище и им предстои да водят независим начин на живот;

– СУПЦ – към 31.07.2014 г. функциониращи в страната са 7;

– Помощни училища.

Съвременното състояние и реализацията на основните дейности по ПОК може да се опише по полета:

– *професионално ориентиране* – оставено е на ентузиазма на учителите в

масовото училище и на педагогическите съветници, чийто акцент е образование и усвояване на академични знания. Децата със СП се обучават най-вече по програми за професионално обучение по част от професия или по професия за придобиване на първа степен на професионална квалификация (занаят или професия, която включва „рутинни дейности, извършвани при неизменящи се условия“ ЗПОО). ЗНП разграничава професионално образование от професионално обучение – първото покрива ДООИ и дава възможност за придобиване на професия, а второто – дава квалификация за придобиване на професия;

кариерно консултиране – провежда се в кариерни центрове към университетите, в агенциите по подбор на персонал и дирекциите „Бюра по труда“. По отношение на младежи с увреждане липсват практики и системи¹⁸⁾;

– *диагностика на личния жизнен потенциал в ранно детство* – липсват адаптирани методики, опитите са частични и в зависимост от предпочитанията на специалиста;

– *изискванията към професията кариерен консултант, работещ с деца и младежи с увреждане* – липсва сертифицираща подготовка, а в официално приетия като лиценз на кариерните консултанти GCDF липсва модулно обучение за деца със специфични потребности;

– *асистирана/подкрепена заетост* – въпреки гласността на идеята тя все още не е популярна, липсва система. Създадената организация „Българска асоциация за подкрепена заетост“¹⁹⁾ прави опити да активира институции и да реализира конкретни практики, но все още в начален етап;

– *доброволчество и стажуване на деца и младежи с увреждане* – няма практики и реални възможности;

– *подбор на младежи с увреждане* – практически такъв не се реализира, по-скоро е сведен до осъществяване на връзка с работодатели. В обучителните програми на специалистите по подбор темата, свързана с проблематиката, често липсва.

Системата на ПОК е тясно свързана с кариерното образование – тук актуални са изводите и предложенията, направени през 2012 г. в „Европейско кариерно образование и националната перспектива, които са в съответствие с цялостната концепция на авторския екип за необходимите промени и нововъведения в полето на кариерното образование и консултиране. Възможната структура на национален център по кариерно образование (ориентиране) и неговите регионални подразделения може да бъде адаптирана и специфицирана според националната и местната инфраструктура. Но следва да гарантира най-малко, първо – представителството на основните професионални дейности в полето на кариерното образование; второ – взаимодействието в мрежа между основните типове средища (институции) за тяхното осъществяване, и трето – контрола и държавната протекция на тези услуги за гражданите от всички възрасти.

Предизвикателствата пред кариерното образование, като част от образователната система, са и по посока цялостното учебно съдържание, завръщането, преосмислянето и развитието на идеи, описани още през 1986 г. от М. Андреев в „Интегративни тенденции в обучението“, а именно „цялостно обучение“, чиято същност е свързана и с труда и трудовото училище. Завръщането на идеята за интеграция на училищното образование с труда, реализирана на две нива: „първото предполага отговорност на директорите на училищата за организиране на дейността съвместно с местните институти и преприятия, а второто – наличие на регионален координационен орган за разпределение на учениците“⁽²⁰⁾. Въпреки създаването на регионалните кариерни центрове, които биха могли да изпълняват функцията на този координационен орган, действията в тази посока предстоят. Тук историческата времева измеримост е повече от 25 години.

Схема 1. Структура на системата за образование и професионално-трудова подготовка на децата и учениците с интелектуални затруднения

Интересна идея по посока на ПОК на деца със специфични потребности е тази на М. Blosh (1973, цит. по Андреев, 1986)²¹⁾: „Дейността е истински възпитателна само когато детето е заето с решаване на своите собствени проблеми. Кой са тези собствени проблеми, ако не тези, които се раждат от собствените му нужди, от различието, което то констатира между нуждите и възможнос-

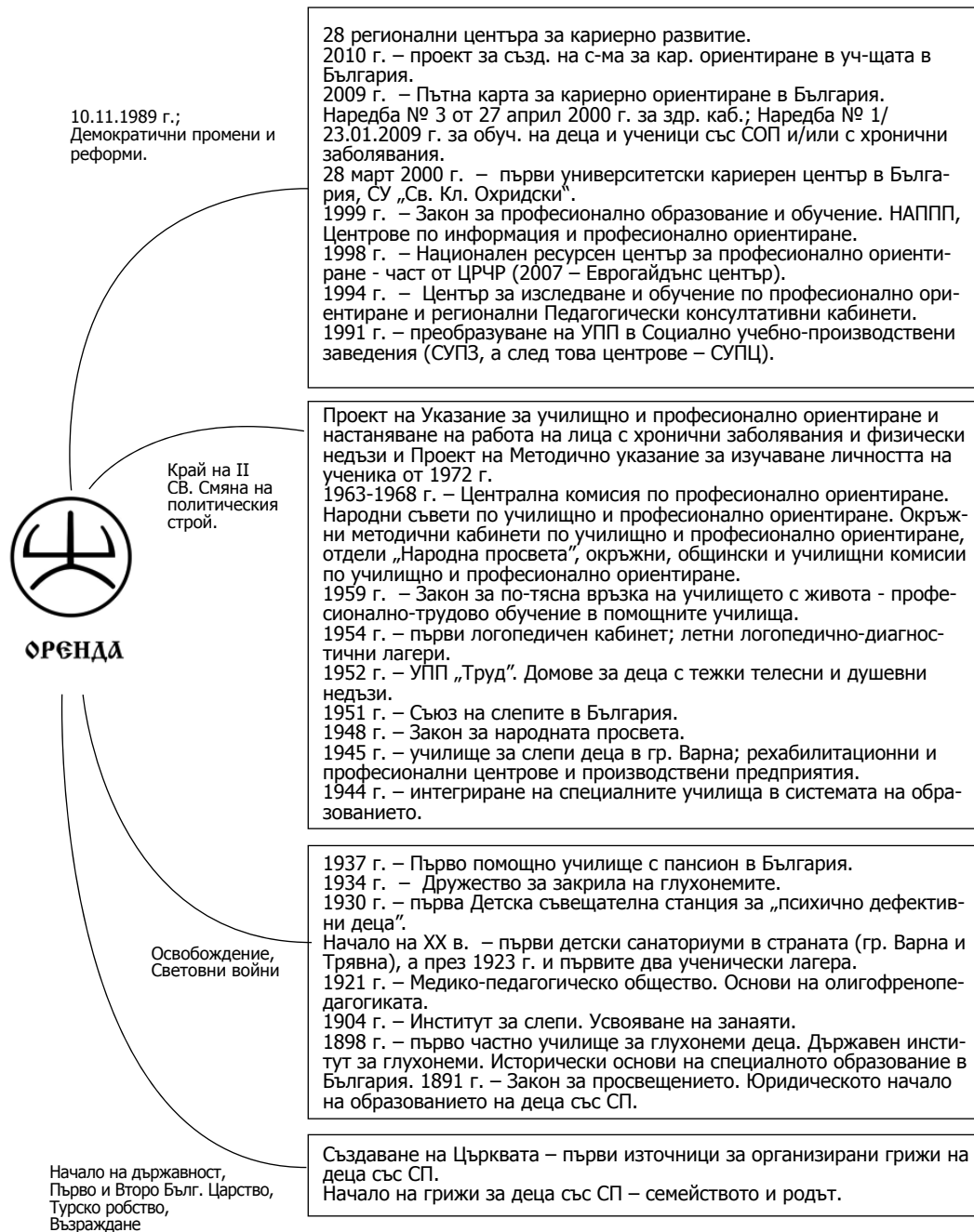

Схема 2. Историческо развитие

тите за тяхното удовлетворяване“. Ясно е също така, че детето се развива и учи „само ако има въпрос към него и ако е заето с активно търсене и избор на материал, който ще му позволи да отговори на този въпрос“. В този смисъл, „всеки урок (*процес на ПОК – доп. мое*) трябва да бъде един отговор“⁽²²⁾. Необходимостта да се върви от дърводелството към геометрията и механиката, от кухнята към химията, психологията и хигиената, от градинарството към опознаване на зеленчуците и животните, към ползата им за човека, от околната действителност прогресивно към икономическата география (Blosch, 1973, цит. по Андреев, 1986)⁽²³⁾ е още една от идеите на цялостното обучение, които имат приложение по посока ПОК. Разработката няма за цел да анализира стойността на идеите, а само да се позове на разработени, исторически развити подходи, които са приложими по посока целта на изследването.

В тази връзка, експертна е предложената от А. Тодоров и Д. Костадинов (2013) концепция за корекция на системата за образование и професионално-трудова подготовка на децата и учениците с интелектуални затруднения. Структурата на системата изглежда така (**виж схема 1**).

Необходимо е създаване на системата за ПОК, без да се налага да се изобретява наново – реанимирането на практики, доказали своята ефективност за България, би било добро начало. Необходима е система, която да очертава перспективи пред младежите с увреждане, които да не са проблем за пазара на труда, а обратно – да бъдат част от него, заслужавайки мястото си в обществото.

Символично историческото развитие на процесите, свързани с професионалното ориентиране и консултиране, със създаването и развитието на система и практика, би могло да се представи през ОРЕНДА – древно знание, свързано с българите, старите руни и глаголицата. Оренда е Духовен път, Практика, Концентрирано намерение за щастие. Оренда е път, закон, мост от старото към новото. Оренда е сила от правила и принципи на движението⁽²⁴⁾ (**виж схема 2**).

Исторически, въпреки множеството прекъсвания и загуби на знание, именно съграждайки мост днес, е възможно идеята да се въз-роди и отгледа през професионалните правила и етичните, духовни принципи на развитието.

БЕЛЕЖКИ

1. Сега IV Помощно училище-интернат „Проф. Димитър Кацаров“.
2. Първоприемници са сегашните СУПЦ.
3. Авторът приема това понятие, което е по-общо и не свежда потребностите на детето до образователни – както го прави понятието специални образователни потребности (СОП).
4. Пак там.
5. Сега Наредба за обучението на деца и ученици със специални образователни потребности и/или с хронични заболявания.

6. Пак там, с. 75.
7. Пак там.
8. Пак там.
9. Пак там.
10. Пак там, с. 16
11. Пак там, с. 40 – 62.
12. За повече информация виж пак там, с. 79 – 81.
13. Закон за професионално образование и обучение, изм. и доп. ДВ. бр.61 от 25.07.2014 г.
14. Заключение е направено след провеждана супервизия от автора на кариерни консултанти от София и Шумен.
15. Анализ на системата за осигуряване на качество на професионалното образование и обучение в България, 2011. Балкански институт по труда и социалната политика. – <http://www.mon.bg/?h=downloadFile&fileId=2058>
16. Пак там, с. 56.
17. По данни на 28-те Регионални здравни инспекции в страната броят на здравните кабинети през 2011 г. е общо 4854, като от тях 2101 са в училищата, а останалите са в детски ясли и градини, в заведения за социални услуги и т.н. Виж повече на: Стефанова, Ц, Тодорова, М. Всяко пето училище без лекарски кабинет. Монитор, 5.11.2012 г. - <http://www.monitor.bg/article?id=360926>
18. Началото на идеята за кариерни центрове в България се свързва с открития на 28 март 2000 г. в СУ „Св. Кл. Охридски“ Университетски студентски консултативен център за кариера – съвместен проект с Националната служба по заетостта, оборудван със средства от фонда на британския посланик Ричард Стаг. Целта на Центъра е да създаде тесни връзки между висшите учебни заведения, младите специалисти и студенти и бизнеса в България.
19. Виж повече на: Българската асоциация за подкрепена заетост – <http://base-bg.eu/>
20. Пак там, с. 55.
21. Пак там, с. 35.
22. Пак там.
23. Пак там, с. 36.
24. Оренда – <http://www.orenda.bg/OrendaBackground.php>

ЛИТЕРАТУРА

Андреев, М. (1986). *Интегративни тенденции в обучението*. София, с. 19 – 20.

- Божанов, А. (1972a). Нервни и психични заболявания в училищната възраст (с. 15). Възвъзова, Б., Божанов, А. *Бъдещата професия на нервно и психично болни деца*. София.
- Божанов, А. (1972b). Изборът на професия при подрастващи с нервни и психични заболявания (с. 40 – 62). Възвъзова, Б., Божанов, А. *Бъдещата професия на нервно и психично болни деца*. София.
- Василев, Д., Мерджанова, Я. (2003). *Теория и методика на професионалното ориентиране*. София.
- Възвъзова, Б. (1972a). Документи, структура и организация на училищното и професионалното ориентиране (с. 71 – 81). Възвъзова, Б., Божанов, А. *Бъдещата професия на нервно и психично болни деца*. София.
- Възвъзова, Б. (1982). Здравно състояние и професионален избор (с. 68 – 71). *Професионално ориентиране и здраве*. София.
- Възвъзова, Б. (1972b). Ролята на училищния лекар при училищното и професионалното ориентиране на деца с нервни и психични заболявания (с. 65 – 70). Възвъзова, Б., Божанов, А. *Бъдещата професия на нервно и психично болни*. София.
- Възвъзова, Б. Божанов, А. (1972). *Бъдещата професия на нервно и психично болни деца*. София, с. 35.
- Добрев, З. (1985). *Основи на дефектологията*. София.
- Мутафов, Шошева (2001). *Дефектологията в България през Средновековието и Възраждането*. София, с. 14.
- Попиванова, Ц. (1982). *Път в професията*. София, с. 17.
- Тодоров, А., Д. Костадинов. (2010). Концепция за корекция на системата за образование и професионално-трудова подготовка на децата и учениците с интелектуални затруднения. *Организация и управление на училището и детската градина*, 2/2010.
- Шошева, В., Мутафов (2001). *Дефектологията в България през Средновековието и Възраждането*. София.

REFERENCES

- Andreev, M. (1986). *Integrativni tendentsii v obuchenieto*. Sofiya, s. 19 – 20.
- Bozhanov, A. (1972a). Nervni i psihichni zabolyavaniya v uchilishtnata vazrast (s. 15). Vazvazova, B., Bozhanov, A. *Badeshtata profesiya na nervno i psihichno bolni detsa*. Sofiya.
- Bozhanov, A. (1972b). Izborat na profesiya pri podrastvashti s nervni i psihichni zabolyavaniya (s. 40 – 62). Vazvazova, B., Bozhanov, A. *Badeshtata profesiya na nervno i psihichno bolni detsa*. Sofiya.
- Vasilev, D., Merdzhanova, Ya. (2003). *Teoriya i metodika na profesionalното orientirane*. Sofiya.

- Vazvazova, B. (1972a). Dokumenti, struktura i organizatsiya na uchilishtnoto i profesionalno orientirane (s. 71 – 81). V: Vazvazova, B., Bozhanov, A. *Badeshtata profesiya na nervno i psihichno bolni detsa*. Sofiya.
- Vazvazova, B. (1982). Zdravno sastoyanie i profesionalen izbor (s. 68 – 71). *Profesionalno orientirane i zdrave*. Sofiya.
- Vazvazova, B (1972b). Rolyata na uchilishtniya lekar pri uchilishtnoto i profesionalno orientirane na detsa s nervni i psihichni zabolyavaniya (s. 65 – 70). Vazvazova, B., Bozhanov, A. *Badeshtata profesiya na nervno i psihichno bolni*. Sofiya.
- Vazvazova, B. Bozhanov, A. (1972). *Badeshtata profesiya na nervno i psihichno bolni detsa*. Sofiya, s. 35.
- Dobrev, Z. (1985). *Osnovi na defektologiyata*. Sofiya.
- Mutafov, Shosheva (2001). *Defektologiyata v Balgariya prez Srednovekovieto i Vazrazhdaneto*. Sofiya, s. 14.
- Popivanova, Ts. (1982). *Pat v profesiyata*. Sofiya, s. 17.
- Todorov, A., D. Kostadinov. (2010). Kontseptsiya za korektsiya na sistemata za obrazovanie i profesionalno-trudova podgotovka na detsata i uchenitsite s intelektualni zatrudneniya. *Organizatsiya i upravlienie na uchilishteto i detskata gradina*, 2/2010.
- Shosheva, V., Mutafov (2001). *Defektologiyata v Balgariya prez Srednovekovieto i Vazrazhdaneto*. Sofiya.

PROFESSIONAL ORIENTATION AND CONSULTING SYSTEM FOR CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN BULGARIA – HISTORY AND CURRENT STATUS

Abstract. The paper presents the historical development and tendencies in the system for professional orientation and consulting for children with special needs. Also, the current status of the system is evaluated.

✉ **Dr. Monica Bogdanova, Assoc. Prof.**
Faculty of Pedagogy
University of Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: monikab@abv.bg